

289. De complexiteit van de bescherming van insecten

SANDER HUNINK

De soortenbescherming in Nederland kenmerkt zich door verboden uit de Wet natuurbescherming (Wnb) die zich richten op de bescherming van het exemplaar, producten van een soort (bijvoorbeeld eieren) of de bescherming van aanwijsbare en afzonderlijke plaatsen die nodig zijn voor de voltooiing van een bepaald levensstadium. Denk daarbij aan plaatsen die een functie hebben als nest, voortplantingsplaats of rustplaats. Alle essentiële onderdelen die nodig zijn om een nest, voortplantings- of rustplaats ecologisch gezien te kunnen laten functioneren, zijn volgens vaste jurisprudentie eveneens beschermd.

Inleiding

Immers, de gedachte is dat een dergelijke plaats ongehinderd moet kunnen functioneren als zodanig omdat deze van belang is voor het voortbestaan van een soort. De bescherming van deze plaatsen en de omgang in de praktijk staan of vallen met de kennis van en ervaring met de betreffende soorten. Dat geldt zeker voor soorten waarvan maar een handvol deskundigen de nodige kennis in huis heeft en voor soorten die zich nieuw in Nederland hebben gevestigd. Onbekend maakt onbemind. Dat gaat in hoge mate op voor de beschermde insectensoorten onder de wet. De onbekendheid met een soort zorgt ervoor dat de toepassing van de heersende definities en interpretaties van de verbodsbepalingen een uitdaging kan zijn. In deze column ga ik in op enkele beschermde insectensoorten (dan kunt u deze vast leren beminnen) en geef ik aan welke knelpunten en mogelijke oplossingsrichtingen er zijn.

Vermiljoenkever

De *Vermiljoenkever* (figuur 1) is beschermd conform bijlage IV van de Habitatrictlijn en het beschermingsregime soorten Habitatrictlijn zoals aangegeven in paragraaf 3.2 Wnb. De Vermiljoenkever komt met name voor in vochtige bossen, maar ook in houtwallen en lanen met dikke bomen en takken die zeer recent zijn doodgegaan. Ook recent omgevallen boomstammen kunnen biotoop vormen. De populier vormt in Nederland zijn voornaamste 'waardboom', hoewel ook waarnemingen bekend zijn van larven in andere loofboomsoorten. Adulten zijn ook gevonden in naaldboomsoorten. De larve leeft twee jaar achter de schors van vers dood hout, waarna ook de kever zelf hier leeft. Zowel larve als kever prefereert zeer vers dood hout. Het is in feite een pioniersoort van dood hout. Alleen in vers dood hout heerst het voor de soort beno-

digde microklimaat. De platte larven en kevers vinden er een ideale ruimte om onder de nog relatief vast zittende schors te jagen op de op dat moment aanwezige prooidieren, zonder te veel last te hebben van andere rovers, die in een later stadium het dode hout koloniseren. Als het dode hout minder vers wordt, laat de schors meer los en droogt uit waardoor het microklimaat verandert, de prooidiersamenstelling verandert en de samenstelling van de populatie potentiële vijanden verandert.¹

Figuur 1. Vermiljoenkever (foto: Tim Faasen)

Pioniers zijn doorgaans bovengemiddeld goed in het vinden van nieuw habitat, zijn erg mobiel, maar niet goed in langdurig standhouden onder veranderende omstandigheden. Zij zijn er specifiek op toegerust frequent te verplaatsen naar nieuwe geschikte plekken wanneer die beschikbaar komen. Vermiljoenkevers blijven veelal slechts een paar jaar op dezelfde boom aanwezig. Hun voortbestaan in een

¹ E.O. Colijn, A.P.J.A. Teunissen, C.F.P. Vendrig & J. Noordijk, 'De Vermiljoenkever in Limburg: biologie, bescherming en beheer', *Natuurhistorisch Maandblad*, Jaargang 104, nr. 6, p. 110-114.

gebied staat of valt dus bij het frequent nieuw beschikbaar komen van vers dood hout. Dat kunnen geheel afstervende bomen zijn, maar ook vitalere bomen waaruit (bijv. tijdens een storm) grotere takken breken. Aangezien dit een kansproces is, dient er voor een stabiele populatie Vermiljoenkevers een groot aantal populieren aanwezig te zijn: hoe groter het aantal populieren, des te groter de kans dat voldoende frequent nieuw leefgebied ontstaat. De aanwezige vitale populieren zijn daarmee dus van veel groter belang dan de aanwezige dode populieren. De aanwezige levende populieren vormen de voorraad van waaruit continu nieuw leefgebied ontstaat. De dode populieren zijn in wezen ‘gepasseerd station’.

Bij ontheffingsprocedures voor beschermde soorten is het gebruikelijk om in het veld vast te stellen waar zij precies zitten. Voor wat betreft de Vermiljoenkever is dat een zinloze exercitie, aangezien bomen met een actuele aanwezigheid bij de eerstvolgende generatiewisseling alweer worden verlaten. Juist de bomen die nog geen verblijfplek vormen, zijn cruciaal voor het voortbestaan. Een gerichte zoektocht in het veld naar Vermiljoenkevers draagt derhalve inhoudelijk niets bij aan de effectinschatting. Daar komt nog bij dat een niet-destructieve manier om de soort te kunnen uitsluiten niet voorhanden is: de soort is slechts met enige efficiëntie aan te tonen door zijn verblijfplaats te vernielen, hetgeen uiteraard volstrekt onwenselijk is, zeker in een situatie waarin al bekend is dat de soort aanwezig is in het terrein.

De ecologie van de Vermiljoenkever zorgt voor een juridisch dilemma. Niet alleen is onderzoek naar het voorkomen van de soort niet mogelijk zonder het habitat te vernietigen (wat bezwaarlijk is bij het verlenen van een ontheffing voor onderzoek), ook is het voortbestaan van de soort afhankelijk van de aanwezigheid van vluchtige, nieuwe pioniermilieus.

De ecologie van de Vermiljoenkever zorgt voor een juridisch dilemma

Bij de vaststelling of er sprake is van een overtreding van de verbodsbepalingen met betrekking tot de bescherming van een voortplantings- of rustplaats, dient volgens het *guidance document*² van de Europese Commissie niet alleen te worden gekeken naar het behoud van de huidige verblijfplaatsen. Ook de functie dient binnen het leefgebied

beschikbaar en behouden te blijven voor het behoud van de soort in het leefgebied.³

Als bij de toetsing aan de verbodsbepalingen de definitie van een voortplantingsplaats en rustplaats wordt toegepast op de Vermiljoenkever, wat dient dan als *essentieel* leefgebied te worden beschouwd? Ter verzekering van het voortbestaan van de soort in het leefgebied vormen niet alleen de recent doodgegane bomen en takken van populieren beschermde voortplantings- en rustplaatsen, maar dienen ook voldoende nog levende populieren aanwezig te zijn binnen de actieradius van de soort. Daarbij moet in ogenschouw worden genomen dat de soort een continue aanwezigheid van kwijnende bomen nodig heeft, wat een populierenbestand vraagt van verschillende leeftijden. Alleen dan kan immers het duurzaam functioneren van voortplantings- en rustplaatsen van de Vermiljoenkever worden gewaarborgd. Het is echter nog niet goed te duiden hoe groot een populatie ter plekke is en wat de actieradius is. Vanuit het voorzorgsbeginsel van de Habitatrichtlijn dient ook iedere nog levende populier binnen de invloedssfeer van een handeling te worden beschouwd als essentieel. Hoewel bomen mogelijk tijdens de kap geen Vermiljoenkevers herbergen, maken zij daarmee wel essentieel onderdeel uit van het functioneel leefgebied van de soort. Indien er geen sprake is van een vervanging van de te kappen populieren binnen de actieradius van de soort, is er om die reden sprake van een overtreding van artikel 3.5 lid 4 Wnb. Aandachtspunt hierbij is dat nieuw aangeplante bomen pas over enkele tientallen jaren kunnen bijdragen aan de vereiste habitateisen van de Vermiljoenkever. Het voorkomen van een mogelijke overtreding hangt samen met een zodanige aanvulling van het bomenbestand dat deze de continuïteit van bomen met geschikte habitateisen kan waarborgen.

Dit levert direct problemen op voor de praktijk. De ruimte voor herplant van populieren moet wel voorhanden zijn. Daarnaast komen voornamelijk in Limburg en Noord-Brabant, waar de soort zich steeds meer aan het uitbreiden is, veelal zogenaamde ‘populierenakkers’ voor. Dit zijn percelen waar eigenaren populieren hebben geplant teneinde deze op een goed moment in één keer te ‘oogsten’ en te verkopen. Het populierenhout levert zo een aardig zakcentje op. Indien niet goed gecommuniceerd, zijn eigenaren van populierenakkers mogelijk geneigd de bomen eerder te oogsten, bang dat zij dit anders niet zomaar kunnen doen als er een populatie Vermiljoenkevers voorkomt in de directe omgeving. Zeker als collectief wordt besloten om te oogsten, kan het duurzaam voortbestaan van een populatie onder druk komen te staan. Het bevoegd gezag doet er goed aan om, vanwege de groeiende popula-

2 Guidance document on the strict protection of animal species of Community interest under the Habitats Directive 92/43/EEC. Final version, February 2007.

3 Onder par. II.3.4.c, overweging 70: ‘The purpose of Article 12 is to introduce a system of strict protection for Annex IV(a) species. The explicit protection of breeding sites and resting places in addition to the protection of the species as such, without the qualification “deliberate”, demonstrates the importance granted to these sites by the Directive. This specific protection against the deterioration or destruction of breeding sites and resting places is self-evidently linked with the essential function of these sites, which must continue to provide all the elements required by a specific animal (or group of animals) to breed or to rest.’

tie Vermiljoenkevers in Nederland, goed te communiceren over de wettelijk vereiste bescherming van de Vermiljoenkever én maatregelen om overtreding te voorkomen (gefaasde oogst en herplant populieren). Daarbij moet in de communicatie tevens aandacht worden geschonken aan handelingen met betrekking tot populieren die zijn uitgezonderd van de regels voor houtopstanden (art. 4.1 Wnb).

Teunisbloempijlstaart

De *Teunisbloempijlstaart* is de enige, conform de soortenbescherming beschermde nachtvlinder in Nederland. De soort valt onder hetzelfde beschermingsregime als de Vermiljoenkever. De Teunisbloempijlstaart kan, net als de Vermiljoenkever, eveneens een soort zijn van pioniermilieus. De soort leeft als rups op verschillende soorten waardplanten, waaronder voornamelijk op Teunisbloem en daarnaast ook op Wilgenroosje, Bastaardwederik en Grote kattenstaart. In vochtige bossen op open zonnige plekken of in zonnige en warme bosranden kunnen meer stabiele milieus voorkomen waar waardplanten groeien, maar de waardplanten Teunisbloem en Wilgenroosje komen ook voor als pioniersoorten op ruderales, vaak omgewerkte gronden (industrieterreinen, haventerreinen, braakliggende gronden, bermen), open zandige gronden (duinen) en andere terreinen waar sprake is van een hoge dynamiek, zoals bijvoorbeeld langs stromend water of op plekken waar brand is geweest. Dit zijn bij uitstek habitats die vaak voorkomen op locaties waar ruimtelijke ingrepen gepland zijn, waardoor, als de Teunisbloempijlstaart er voorkomt, er mogelijk sprake is van overtreding van verbodsbepalingen. Nadat eieren zijn afgezet op de waardplant in de vliegtijd van de Teunisbloempijlstaart, zijnde van mei tot en met juni, komen de eitjes uit en leeft de rups gedurende de periode juni tot en met september op de waardplant. De soort overwintert vanaf oktober als pop in de strooisellaag, waarna de vlinder in mei uit de bodem kruipt en zich voortplant.⁴ De Teunisbloempijlstaart is net als de Vermiljoenkever bezig met een opmars in Nederland en verspreidt zich vanuit het zuiden naar andere delen van het land. In 2019 is geconstateerd dat de soort inmiddels een populatie heeft in Nederland, waarmee de soort gezien moet worden als een standvlinder.⁵

Het is vooralsnog onduidelijk of de Teunisbloempijlstaart in Nederland voornamelijk bestaat uit populaties in stabiele milieus of pioniermilieus. Bij het voorkomen van de soort in pioniermilieus, spelen in principe dezelfde overwegingen als bij de Vermiljoenkever. De voortplantings- en rustplaats betreft dan niet alleen de waardplanten en de strooisellaag eronder waar de exemplaren op dat moment voorkomen. De soort heeft meerdere vergelijkbare plekken nodig waar waardplanten staan, voor het duurzaam voortbestaan van een populatie. Daarnaast is het kenmerk van deze soort van

pioniermilieus dat deze een grote actieradius heeft en vele kilometers kan afleggen voordat in geschikt habitat eitjes worden afgezet. De Teunisbloempijlstaart is een trekvlinder en de soort is zeer mobiel.⁶ Dat zorgt in de praktijk voor een lastig dilemma: de soort kan zich snel vestigen op een locatie, waarna – als de waardplanten het loodje leggen door verdere successie van het milieu – de soort weer snel kan vertrekken naar elders. Dit speelt sterk op tijdelijk braakliggende terreinen waar ontwikkelingen zijn gepland. Het is in die zin de ‘rugstreeppad’ onder de beschermde insecten. In principe wordt er echter niet verwacht dat er in Nederland een gebrek is aan geschikte pioniermilieus om een duurzame populatie te herbergen.⁷ Deze ontstaan nu eenmaal als neveneffect van de manier waarop de mens met het landschap omgaat. In die zin zijn deze pioniermilieus niet zo kwetsbaar voor mogelijke verdwijning als de pioniermilieus voor de Vermiljoenkever; er zijn doorgaans voldoende dynamische milieus aanwezig waar waardplanten van de Teunisbloempijlstaart zich kunnen ontwikkelen. Het nemen van maatregelen om zorg te dragen voor de aanwezigheid van voldoende geschikte voortplantings- en rustplaatsen binnen de actieradius van deze soort is in principe niet nodig. Maar, hoe ga je om met de soort bij het aantreffen van rupsen van de soort in een plangebied? De aanwezige exemplaren zijn uiteraard strikt beschermd, evenals de aangetroffen voortplantings- en rustplaats. Totdat de soort van nature vertrekt, dient de soort op locatie afdoende beschermd te worden. Dit houdt in dat, als de waardplanten en strooisellaag waar de soort voorkomt niet behouden kan worden, gewacht moet worden op de actieve periode van de soort om de waardplanten met mogelijke eitjes en rupsen te verplaatsen naar geschikte habitat elders. Aandachtspunt is dat in het geschikte habitat voldoende waardplanten groeien, zodat de rupsen geen last hebben van eventuele uitval van verplaatste planten. Vanuit de zorgplicht en het strenge beschermingsregime van de soort zijn ingrepen in de kwetsbare periode, de periode waarin de soort zich als pop in de strooisellaag bevindt, uit den boze.

Grote weerschijnvlinder

Een andere beschermde vlindersoort betreft de *Grote weerschijnvlinder* (foto 2). Deze zeldzame soort valt onder het beschermingsregime van ‘andere’ (nationale) soorten zoals aangegeven in paragraaf 3.3 Wnb. Onderzoek naar de soort is vrij lastig, omdat de soort voornamelijk leeft in de toppen van bomen en de dichtheid doorgaans laag is (circa 0,25 tot 4 exemplaren per hectare).⁸

4 Te raadplegen op www.vlinderstichting.nl

5 K. Veling & J. van Deijk (2019). ‘Teunisbloempijlstaart: nieuwe standvlinder in Nederland’, De Vlinderstichting. Bericht *NatureToday* 12 september 2019.

6 F.G.W.A. Ottburg & C.A.M. van Swaay (red., 2014), ‘Gunstige referentiewaarden voor populatieomvang en verspreidingsgebied van soorten van bijlage II, IV en V van de Habitatrichtlijn’, Wageningen, *Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu*, WOt-rapport 124.

7 Zie noot 6.

8 Daarnaast is er af en toe sprake van jaren met pieken in de aantallen waarbij de soort op allerlei plekken gezien wordt, waar deze normaal niet voorkomt. Het onderscheid tussen een zwerver, een nieuwe vestiging of een nieuw ontdekte al langer bestaande populatie is in de praktijk lang niet altijd te maken.

Deze vlindersoort is, in tegenstelling tot de hiervoor besproken insectensoorten, juist een soort van stabiele milieus. De soort brengt vrijwel de gehele levenscyclus door in boomtoppen op een hoogte van minimaal 5 meter. Alleen als vlinder komt het mannetje van de soort af en toe naar beneden om mineralen tot zich te nemen uit de modder, van kadavers of uitwerpselen. Waardplanten waar eitjes op worden afgezet en waarop rupsen zich voeden, zijn met name Boswilg en soms Grauwe wilg. Het leefmilieu voor ei-afzet is heel specifiek; eitjes worden afgezet op beschaduwde bladeren in warme, zonnige boomtoppen met een hoge luchtvochtigheid. De soort komt dan ook vooral voor op zonnige, beschutte oudere wilgen in oudere, vochtige loofbossen of wilgenbroekbossen.⁹

Figuur 2. Grote weerschijnvlinder (foto: Tim Faasen)

De soort is door zijn leefwijze heel slecht zichtbaar, wat efficiënt onderzoek erg lastig maakt. Waar waarnemingen bekend zijn, dient men ervan uit te gaan dat de soort er voorkomt. Boomtoppen van Boswilg en Grauwe wilg zijn dan beschermde voortplantings- en rustplaatsen van de vlinder. Het essentiële leefgebied bestaat uit de boomtoppen zelf en het bos in de directe omgeving die zorgen voor het specifieke warme, beschaduwde en vochtige leefmilieu. Het voorkomen van overtredingen bij mogelijke beschadiging of vernieling is erg complex. Mitigatiemogelijkheden zijn lastig, aangezien de rupsen jaarrond in de wilgentoppen kunnen voorkomen. Mogelijkheden om te zorgen dat de vlinders eieren afzetten op andere locaties (door de wilgen terug te zetten kort vóór de ei-afzettijd), zijn beperkt. De vliegtijd, van begin juni tot en met begin augustus, overlapt namelijk deels met het broedseizoen van vogels (maart

t/m medio augustus). Daarnaast dienen alternatieve plekken ook te voldoen aan de kritische milieu-eisen voor ei-afzet. Bij het kappen van bomen in de directe omgeving van wilgen met voortplantings- en rustplaatsen of verwijdering van een deel van de wilgen, kan het leefmilieu worden aangetast, waardoor dit niet meer geschikt is.

De soort is door zijn leefwijze heel slecht zichtbaar, wat efficiënt onderzoek erg lastig maakt

Ingrepen aan voortplantings- en rustplaatsen leiden daarmee nagenoeg altijd tot een overtreding van de verbodsbepalingen in artikel 3.10 lid 1 onder b Wnb. De volledige levenscyclus wordt immers in de boomtoppen voltooid, waardoor er vrijwel geen mogelijkheden zijn om effecten te voorkomen of te beperken. Gezien het specifieke leefmilieu is het maar de vraag of er in de ruime omgeving alternatief leefgebied aanwezig is. Beschermingsmaatregelen moeten dan ook rekening houden met al deze eisen en het mogelijke effect op andere beschermde soorten die het habitat delen. Mogelijkheden om effecten te beperken of te compenseren zijn gefaseerde uitvoering of het creëren van nieuw geschikt leefgebied, waardoor er te allen tijde voldoende oude Boswilgen beschikbaar blijven voor ei-afzet.

Slot

De hiervoor genoemde voorbeelden laten zien dat de bescherming van soorten een uitdaging kan zijn. De verbodsbepalingen in de Wet natuurbescherming zijn per beschermingsregime voor iedere soort hetzelfde. Echter, de interpretatie en toepassing van de verbodsbepalingen in de praktijk vereisen een goede kennis van zowel de juridische als ecologische kant van het natuurbeschermingsrecht. Ik hoop de lezer niet te hebben ontmoedigd, maar juist te hebben aangespoord om zich meer te verdiepen in de boeiende wereld der beschermde insecten.

Over de auteur

S. Hunink BSc.

Adviseur natuurwetgeving bij ecologisch project- en adviesbureau NatuurInclusief en lid van de redactie van *NBR*.

⁹ <https://www.vlinderstichting.nl/vlinders/overzicht-vlinders/details-vlinder/grote-weerschijnvlinder>